

מקדשים יהודיים במצרים: עיון בשאלת בית-הבחירה

תקציר

מציאותם של מקדשים יהודיים במצרים הנה מסעירה ומרתקת, ובפרט – מנקודת-המבט ההלכתית. לכאורה, מציאות זו היא בעייתית, שכן היא סותרת את העיקרון של מקום יחיד לעבודת ה' – כמאמר הפסוק "המקום, אשר יבחר ה'", בית-המקדש בירושלים.

בפרט בולטת שתיקתם הרועמת של חז"ל, אשר נמנעו מלבקר מציאות זו, וכל זאת – על רקע של שש סוגיות הלכתיות, המצביעות על בעייתיות במציאות זו.

בעיוני זה סקרתי גם את העדויות על קיומם של מקדשים יהודיים במצרים, החל מהשניים הידועים: האחד הוא המקדש ביב, והשני – מקדש חוניו. אחר-כך הצעתי אפשרות למציאותם של מקדשים נוספים.

לסיכום, סקרתי את ההצעות הקיימות לפתרון הבעייתיות במקדשים במצרים, ואף הצעתי פתרון לשתיקת חז"ל בעניין שש הסוגיות שהעליתי.

מילות מפתח: מקדשים יהודיים; בתי-מקדש; מקדש חוניו; מקדש יב; מזבח לה' בארץ מצרים; פרדוקס הלכתי; שחטי-חוץ; הקרבה בבמות בזמן הזה; בית תבנית היכל; שכינה בחוץ לארץ; טומאת ארץ העמים.

מבוא

מציאותם של מקדשים יהודיים במצרים הנה סוגיה מסעירה ומרתקת, ובפרט – מנקודת-המבט ההלכתית. לכאורה, מציאות זו היא פרדוקסלית, שכן היא סותרת את העיקרון של מקום יחיד לעבודת ה' – כמאמר הפסוק "המקום, אשר יבחר ה'",¹ בית-המקדש בירושלים.

בעיוני זה אסקור את העדויות על קיומם של מקדשים יהודיים במצרים, החל מהשניים הידועים: האחד הוא המקדש ביב, והשני – מקדש חוניו. אחר-כך אציע אפשרות למציאותם של מקדשים נוספים.

בפרק א' אסקור את שתיקתם הרועמת של חז"ל,² אשר נמנעו מלבקר את בית חוניו, ובפרט

1. ראו דב' יב 5, 11 וכיו"ב.

2. ירושלמי, יומא ו, ג; בבלי, מנחות קט ע"ב. בשני התלמודים מופיעות שתי דעות על אודות המניע של חוניו: האם בנה לשם עבודה זרה או לשם שמים? על הדעה, שבנה לשם שמים, עולה תמיהה רבתי: מדוע אין ביקורת על הבנייה האסורה במקביל למקדש בירושלים. מקור נוסף, המתייחס באופן חיובי למעשי חוניו – ראו דברי ר' יצחק בבבלי, מגילה ט ע"א, המעיד: "שמעתי, שמקריבים בבית חוניו בזמן הזה".

לאור שש סוגיות הלכתיות, הדנות בבניית בית-מקדש במצרים, החל מאיסורים שמקורם במקרא, וכלה באיסורים, הנלמדים מתורה שבעל פה. בפרק המסכם אסקור את ההצעות, הקיימות לפתרון הפרדוקס – על-פי שש הסוגיות שהעליתי, ואחתום בהצעה, המאפשרת פתרון מלא לפרדוקס.

פרק א': קיומם של מקדשים יהודיים במצרים

1. מקדש יהודי ביב

על קיומו של מקדש יהודי ביב – אנו למדים מתוך הפירוסיים יהודיים מזמן שלטון השושלת הפרסית הקדמונית, שנתגלו בדרומה של מצרים. הפירוסיים הללו,³ שנמצאו בסביבות העיר יב, (אלפנטינה – ביוונית), וסוונה (היא אסואן) – מגלים לנו חומר מעניין על אודות חיי קהילה צבאית-יהודית, שתפקידה היה לשמור על הגבול שבין מצרים ובין אתיופיה שבדרומה.⁴ הפירוסיים שנמצאו הם מהמאה החמישית שלפני ספה"נ, זמן שלטון הפרסים במצרים, וכותביהם הם יהודים מחיל-המצב שבערים: יב וסוונה. עלי הפירוסיים הללו כתובים בלשון הארמית, שהייתה משמשת כלשון מדינית במחציתה המערבית של ממלכת פרס, המסועפת והמקובצת מעמים שונים.

קבוצה זו של חיילים יהודיים, אשר חנו בערים: יב וסוונה – נשתקעה בסביבה נכרייה זו כבר לפני כיבוש מצרים על-ידי פרס.⁵

במכתב יהודי יב⁶ אל "בגוהי פחת יהוד" מטעם מלכות פרס ודריוש מלכה (השני) הם מספרים, כי מקדשם לדי (=אגורא ז' יהוא לאהא") חונן על-ידי כנבוזי, מלך פרס, בזמן מסע הכיבוש שלו במצרים, אף-על-פי שאת מקדשי המצרים דווקא החרבו.

לא ייפלא אפוא, כי המקדש היהודי ביב היה מושא שנאה אצל הכוהנים המצריים. אלה חיפשו אפוא הזדמנות מתאימה להחריבו, וכשנמצאה להם הזדמנות לשחד את הפקיד הפרסי במקום בשם ווידרג, הם נזדרזו להוציא את מבוקשם לפועל וקברו עם המוני התושבים המצריים על המקדש היהודי, עד שהחריבוהו לגמרי. בעקבות זאת פנו יהודי יב בבקשה לאחיהם שבירושלים, שישתדלו בשבילם אצל השלטון הפרסי, בשנת ארבע עשרה למלך דריוש השני (בערך 411 לפני ספה"נ), אולם לא נתקבלה תשובה חיובית על בקשתם זו מאת הכהן הגדול והאנשים החשובים בירושלים. למרות זאת, לא הרפו יהודי יב ממילוי בקשתם זו, ולאחר השתדלות נוספת אצל

3. ב' פורטן וע' ירדני (עורכים ומתרגמים), אוסף תעודות ארמיות ממצרים העתיקה, א-ד, ירושלים תשמ"ו-תשנ"ט.

4. I.M. Omer, *Investigating the Origin of the Ancient Jewish Community at Elephantine: A Review*, Retrieved from http://www.ancientsudan.org/articles_jewish_elephantine.html

שם מובא, כי על קיומה של מושבה יהודית ביב – ניתן ללמוד מתוך שני מסמכים מרכזיים:

הראשון – על-פי נבואת ישעיהו (יש' יא 11): "וְהָיָה בַיּוֹם הַהוּא יוֹסִיף ה' שְׁנֵי יָדָיו לְקַנּוֹת אֶת שְׂאֵר עַמּוֹ, אֲשֶׁר יִשָּׂא מֵאֲשֶׁר וּמִמְצָרִים וּמִפְתָּרוֹס וּמִפּוֹשׁ (=נוביה) וּמֵעֵילָם וּמִשְׁנַעַר וּמִחֲמַת וּמֵאֵי הַיָּם:"

השני – הוא מכתב אריסטיאס (מכתב 13): "היהודים נשלחו למצרים – כדי לסייע למלך זה, רעמסס, במלחמה שלו נגד מלך אתיופיים (=הנובים)".

5. כך מוכח מתוך אחד הפירוסיים, המספר, כי מקדשם שבעיר יב כבר היה קיים לפני כיבוש כנבוזי, מלך פרס. ראו פורטן וירדני (לעיל הערה 3).

6. פורטן וירדני (שם).

הפחה הפרסי – קיבלו רשות להקים מחדש את מזבחם – כדי "להקריב עליו מנחה ולבונה, כמו שהיו עושים קודם לכן", אולם נאסרה עליהם עבודת הקרבנות.

על כל פנים, מכתבי הפפירוסים מתברר, כי חיילים יהודיים אלה היו נאמנים לאמונת אבותיהם הטהורה וגם לשמירת מצוותיה. באותו המכתב לארץ ישראל ולפחה הפרסי – מפרטים הם את צערם הרב על חילול מקדשם-מרכזם לעבודת ד'. הם מדגישים, כי מתוך גודל צערם היו "הם, נשיהם ובניהם לבושים שקים ומתפללים לד', אלוקי השמים", שיסיר מהם את הצער הזה.

2. מקדש חוניו

בספרו קדמוניות היהודים⁷ מספר יוספוס על הקמת בית-מקדש בלאונטופוליס. בית-מקדש זה נבנה על-ידי חוניו הרביעי בין השנים 154-170 לפני הספירה, במצרים בימי שלטונו של תלמי פילומטור.

חוניו⁸ היה מפקד גדוד יהודי בצבא המצרי, וכך רכש את אמונו של תלמי פילומטור.⁹ חוניו פנה במכתב אל המלך והמלכה, ובו הוא ביקש שטח אדמה לו ולחייליו ומקום להקים בו בית-מקדש.

בין הנימוקים לבקשה לבניית בית-מקדש נמנו שלושה נימוקים מרכזיים:

1. הם יהיו נאמנים לחלוטין לתלמי ויסייעו לו במלחמתו נגד אנטיוכוס.
 2. ליהודים נחוץ מקדש אחד שיאחד אותם.
 3. ישנה נבואה קדומה של הנביא ישעיהו על אודות מזבח, שיוקם בארץ מצרים.
- כאמור לעיל, נעתר תלמי לבקשה, והוא מקצה לחוניו את מה שמכונה "ארץ חוניו",¹⁰ ושטח אדמה במחוז, שהיה נקרא הליופוליס. הוא בנה בו מצודה, ובה כונן את בית-המקדש. ראוי לציין, כי לדברי יוספוס,¹¹ תבנית בית-המקדש הייתה שונה מתבנית בית-המקדש בירושלים, והוא היה בצורת מגדל.

לעומת זאת, לדברי הארכאולוג, סטפן רוזנברג, מקדש חוניו דמה בתבניתו למשכן שילה.¹² שושלת בית חוניו, בנו וצאצאיהם – שימשו ככהנים גדולים בבית-המקדש במשך 243 שנות קיומו, ולמעשה, המשיכו את שושלת בית צדוק.

בשנת 73 לספירה שלח הקיסר אספסינוס איגרת אל מושל מצרים, לופוס, וציווה עליו להרוס את בית-המקדש – עקב הגעתם של פליטים סיקריים, שהסיתו כנגד השלטון הרומאי. מקורות נוספים, אשר מהם אנו למדים על קיומו של בית זה, שנבנה על-ידי חוניו, הם התלמוד

7. יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, יג, ג, תרגום א' שליט, ירושלים תשכ"ג.

8. אמנם לגבי זהותו של חוניו ישנן מספר דעות בין החוקרים, ולהלן אדון במשמעותן.

9. יוסף בן מתתיהו, תולדות מלחמת היהודים ברומאים, ז, ט, תרגום ל' אולמן, ירושלים תשס"ט.

10. א' רפפורט, מגלות לקוממיות: מגלות בבל עד ירידת בית השמונאי, יהדות 11-12, תל-אביב תשנ"א, עמ' 25-26.

11. יוסף בן מתתיהו (לעיל הערה 9), ספר ז, פרק ט.

12. S. G. Rosenberg, 'The Jewish Temple at Elephantine', *Near Eastern Archaeology*, 67, 1 (2004), pp. 10-12.

הבבלי¹³ והירושלמי¹⁴.

תמיהה רבתי עולה מן השתיקה הרועמת של כתבי יהודי מצרים מאותה העת, ובפרט – של פילון האלכסנדרוני¹⁵, בכל הנוגע למשמעותו של מקדש חונוי, לאורך שנות קיומו, ובפרט – לאור הנימוקים והנסיבות שהביאו להקמתו. לסוגיית השתיקה הזו – מספר הסברים¹⁶:

ההסבר הראשון טוען, כי ההתעלמות מלמדת, שמקדש חונוי היה מקדש מקומי של אנשי ארץ חונוי, ואילו שאר יהודי מצרים, ובתוכם יהודי אלכסנדריה השכנה, סירבו להכיר בלגיטימיות של מקדש זה ונשאו עיניהם אל המקדש בירושלים.

על הסבר זה יש לתמוה: מדוע אם כן הווה מקדש חונוי איום כל-כך מרכזי אחרי חורבן המקדש בירושלים – דבר, שהסית את אספסינוס להחרבו מחשש למרד.

עדות מעניינת נוספת טמונה בדברי הגאוגרף היווני, סטרבון¹⁷, שמשווה בין המרכז היהודי באלכסנדריה ובין ארץ חונוי¹⁸.

לפי הסבר אחר¹⁹, ניתן לטעון, כי יהודי אלכסנדריה – בפרט, ויהודי מצרים – בכלל, לא נשאו עיניהם כלל אל עבודת-המקדש, ולפיכך התעלמו גם מקיומו של מקדש חונוי, או מאחר שהמחלוקת שהוא מייצג – לא עניינה אותם²⁰ או מאחר שלתפיסתם אין סתירה במציאות המקבילה של מקדשים אלו²¹.

3. האם היו מקדשים יהודיים נוספים במצרים?

כפי שראינו לעיל, לחונוי, ואולי אף לאנשי יב, הייתה נבואה שנסמכו עליה – בבואם להקים את מקדשיהם:

הנבואה המדוברת של ישעיהו הנה:

”בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה מִזְבֵּחַ לְה' בְּתוֹךְ אֶרֶץ מִצְרַיִם, וּמִצְבָּה – אֶצֶל גְּבוּלָהּ

13. בבלי, מנחות קט ע"ב. יש לציין, כי על-פי ברייתא זו חונוי בנה מזבח, ואין הכרח לומר, כי בנה בית-מקדש, אולם מתיאורו של יוספוס (לעיל הערה 7), בספר ז, פרק ט, עולה, כי אכן חונוי בנה בית-מקדש, וכן כתב הרמב"ם בפירושו למשנה, מנחות יג, ג.

14. ירושלמי, יומא ו, ג. ראו עוד מאמרו של ב"צ לוריא, 'מיהו חונוי?', **בית מקרא**, יב, ג (תשכ"ז), עמ' 69-74, על דמותו ההלניסטית של חונוי, העולה מן התלמודים. מסקנתו היא, כי חונוי, מקים המקדש, אינו חונוי בעל האונקלי והצלצול (=בגדי אשה יוניים לא צנועים שלבשו הגברים), אלא היה נאמן לתורת ישראל.

15. ראו ר' ינקלביץ, 'מקדש חונוי: מציאות והלכה', א' אופנהיימר, י' גפני ומ' שטרן (עורכים), **יהודים ויהדות בימי בית שני, המשנה והתלמוד**, ירושלים תשנ"ג, עמ' 109, בהערה 13: "פילון אף שולל במפורש בניית מקדשים אחרים, ומדגיש, כי ליהודים חייב להיות רק מקדש אחד, והוא המקדש הירושלמי."

16. ינקלביץ (שם), עמ' 109-111, לדעתו, "בית חונוי לא תפס מקום של ממש בעולמם של יהודי בית שני". ראו עוד, ד' שוורץ, 'יהודי מצרים בין מקדש חונוי למקדש ירושלים ולשמים', **ציון**, סב, א (תשנ"ז), עמ' 6, שהביא את דבריהם של החוקרים: אביגדור צ'ריקובר, שמואל ספרא ואריה כשר. ראו עוד א' צורף, 'מקדש חונוי', **מהניים**, קה (תשכ"ו), עמ' קלו-קלט, שהוכיח זאת אף מן המשנה במסכת חלה על אודות יהודי אלכסנדריה, שהביאו חלות למקדש בירושלים (חלה ד י').

17. יוסף בן מתתיהו (לעיל הערה 7), ספר יד, עמ' 117.

18. שוורץ (לעיל הערה 16), עמ' 11-7.

19. שוורץ (שם), עמ' 12-22.

20. שוורץ (שם). בעקבות פרשנותו של שוורץ לתרגום השבעים ותיאורי מקבים ב' את חונוי – מובאת שם גם דעתו של גדעון בוקה, כי אכן הייתה ביקורת מרומזת על מקדש חונוי.

21. שוורץ (שם), עמ' 12 – בעקבות אריך גרואן.

לה': "22

על-פי פרשנותם, הקמת מזבח לה' היא ההצדקה למעשיהם, אולם מעניינת הסמיכות בין פסוק זה לבין הפסוק הקודם לו שבנואה :

"ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען ונשבעות לה' צבאות, עיר ההרס יאמר לאחת.²³"

מה הן אותן חמש ערים? מה הכוונה, שהן נשבעות לה', ומה פשר השם עיר ההרס? התלמוד הבבלי²⁴ מסביר, שבנואה זו אינה קשורה לענייננו, אלא עוסקת בימי חזקיה, אשר בעקבות מפלת סנחריב במצור על ירושלים²⁵ – שחרר את כל מחנה השבויים, ושבויים אלו הקימו ערים במצרים, לאחר שחזקיה הדירן (=חייבם בנדר) שלא לעבוד עבודה זרה. אולם על-פי פסיקתא דרב כהנא²⁶ אפשר להציע דרך אחרת בפירוש הפסוק :

"ואלו הן חמש ערים. ר' חלקיה בשם ר' סימון אומר: נוא ונוף ותחפנח ועיר ההרס ועיר שמש. נוא – אליסכנדריא (=אלכסנדריה), ונוף – מנפוס (=ממפיס), תחפנח – חופנייס, ועיר ההרס – סרקאני, ועיר שמש – אילופילוס."

ר' חלקיה בשם ר' סימון מונה, בין השאר, את אילופילוס, שהיא, כנראה, הליו פוליס, עיר המחוז של מקדש חוניו.

כמו-כן לגבי אלכסנדריה – מצינו את המדרש²⁷ מתאר :

"מכאן אמרו חכמים: מי שלא ראה בכבודה של אלכסנדריא של מצרים – לא ראה כבוד מימיו, שהיו שבעים קתדראות של זהב מפותחות באבנים טובות ומרגליות – כנגד שבעים זקנים. והיו שם כהן גדול ומזבח ומקריבי קרבן ומפטמי הקטרת ומעריכי לחם הפנים."

האם מדובר במקדש נוסף, או שמא במקדש חוניו?

מצד אחד, על-פי התלמוד הבבלי מקדש חוניו הוקם באלכסנדריה,²⁸ "הלך לאלכסנדריא של מצרים ובנה שם מזבח", ומצד שני, העובדה, שכל אחד משני המקומות הללו נמנו בפסיקתא בפני עצמו – רומזת לעובדה, כי אולי היה מקדש נוסף.

22. יש' יט 19.

23. שם, 18. על שני פסוקים אלה – עיינו בהרחבה בפירוש רד"ק, בפירוש שד"ל על ספר ישעיה, מהדורת פ' שלזינגר ומ' חובב, תל-אביב תש"ל ובפירוש ע' חכם, ספר ישעיהו (דעת מקרא), ירושלים תשמ"ד.

24. בבלי, מנחות קט ע"ב, ראו עוד יוסי בן חלפתא, מדרש סדר עולם, מהדורת י"מ ליינר, בית שמש תשס"א, פרק כג, ובעקבות מקורות אלו ראו את פירושו של הרד"ק לתה"ק סח 32.

25. דה"ב לב 1-23.

26. פסיקתא דרב כהנא², א, מהדורת ד' מנדלבוים, ניו יורק תשמ"ז, פסקה ה, עמ' 126.

27. ראו שתי גרסאות של מדרש עשר גלויות, המובאות בתוך י"ד אייזנשטיין (עורך), אוצר מדרשים, ב, ירושלים תשכ"ט, עמ' 433-436.

28. בבלי, מנחות קט ע"ב.

ניתן להציע, כי על-פי נבואת ישעיהו, נבנו להם חמישה מקדשים שונים במצרים,²⁹ אשר עקבות חלקם, עדיין אבודים.

פרק ב': הבעיות הכרוכות בהקמת המקדשים במצרים

1. החובה להקריב בבית-הבחירה בלבד

בספר ויקרא נאמר בין השאר:³⁰

” (א) וַיְדַבֵּר יְקֹנֶק אֶל מֹשֶׁה לְאמֹר :

(ב) דַּבֵּר אֶל אֶהֱרֹן וְאֶל בְּנָיו וְאֶל כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם : זֶה הַדָּבָר , אֲשֶׁר צִוָּה ה' לְאמֹר :

(ג) אִישׁ אִישׁ מִבֵּית יִשְׂרָאֵל , אֲשֶׁר יִשְׁחַט שׂוֹר אוֹ כֶּשֶׁב אוֹ עֹז בַּמִּחְנֶה אוֹ אֲשֶׁר יִשְׁחַט מִחוּץ לַמִּחְנֶה :

(ד) וְאֶל פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד לֹא הֵבִיאוּ לְהַקְרִיב קֶרְבָּן לִיקְוֹק לִפְנֵי מֹשֶׁה ה' – דָּם יִחָשֵׁב לְאִישׁ הַהוּא ,

דָּם שִׁפָּךְ , וְנִכְרַת הָאִישׁ הַהוּא מִקֶּרֶב עַמּוֹ :

(ה) לְמַעַן אֲשֶׁר יָבִיאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת זִבְחֵיהֶם , אֲשֶׁר הֵם זִבְחִים עַל פְּנֵי הַשָּׁדָה , וְהֵבִיִּאם לַה'

אֶל פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד , וְזָבְחוּ זִבְחֵי שְׁלָמִים לִיקְוֹק אוֹתָם :”

ובספר דברים:³¹

” (יג) הִשְׁמֵר לְךָ , פֶּן תַּעֲלֶה עֲלֶיךָ בְּכָל מְקוֹם אֲשֶׁר תִּרְאֶה :

(יד) כִּי אִם בְּמְקוֹם , אֲשֶׁר יִבְחַר יְקֹנֶק בְּאַחַד שְׁבֻטֶיךָ , שָׁם תַּעֲלֶה עֲלֶיךָ , וְשָׁם תַּעֲשֶׂה כָּל אֲשֶׁר אֶנְכִי מִצַּוְּךָ :”

על-פי מניין המצוות של הרמב"ם מופיעים כאן איסור לאו אחד³² ומצוות עשה אחת,³³ האוסרים על הקרבת קרבנות מחוץ לעזרה, ומחייבים להקריבם בבית-הבחירה בלבד. איסור זה מכונה בשם "העלאת חוץ", והעובר על מצוות אלו במזיד – חייב כרת.

בנוסף ישנו לאו, האוסר על שחיטת קודשים מחוץ לעזרה.³⁴ איסור זה מכונה בשם "שחוטי-חוץ". העובר על לאו זה במזיד – חייב כרת.

29. יש לציין, שמניין זה אינו כולל את המקדש ביב.

30. וי' יז 1-5.

31. דב' יב 13-14.

32. רמב"ם, ספר המצוות, תרגום י' קאפה, ירושלים תשמ"ז, לאוין פט.

33. רמב"ם (שם), עשין פד.

34. רמב"ם (שם), לאוין צ.

2. איסור בניית במות

מן האמור לעיל עולה, שהאיסור להקריב במקום שלא נבחר, תקף בזמן קיומו של בית-הבחירה, אולם בזמן שאין בית – מצינו, שהקריבו בבמות, כגון שלמה המלך, שהקריב בבמה הגדולה בגבעון.³⁵

התנאים הגדירו שני סוגי במות:³⁶ במה גדולה ובמה קטנה. במה גדולה נקראת אף במת-ציבור. המאפיינים של במה גדולה הם: מזבח בנוי בתוך בית, כאשר אין שם ארון-הברית; אם יש שם ארון, הרי זה בית-מקדש או משכן.

לגבי היתר השימוש בבמה, בזמן שאין בית – מצינו, שהתנאים דרשו את הפס' בספר דברים:³⁷

” (ח) לא תַעֲשׂוּן כְּכָל אֲשֶׁר אָנְחָנוּ עֲשׂוּיִם פֶּה הַיּוֹם – אִישׁ כֹּל הַיִּשְׂרָאֵל בְּעֵינָיו :

(ט) כִּי לֹא בָאֲתֶם עַד עֵתָה אֶל הַמְּנוּחָה וְאֶל הַנְּחִלָּה, אֲשֶׁר יִקְנֹךְ אֱלֹהֶיךָ נִתָּן

לָךְ :”

חז"ל למדו, כי משנבנה בית-המקדש הראשון בירושלים – נאסרו הבמות.³⁸ ישנה חריגה מהותית אחת באיסור זה, והיא היתר גויים בבניין במה אפילו בזמן קיומו של בית-המקדש בירושלים,³⁹ אולם היתר זה מוגבל בכך שלישראל אסור ליטול חלק בבמה זו.

3. איסור בניית בית וכלים כצורת בית-המקדש וכליו

בתלמוד הבבלי⁴⁰ מובא איסור נוסף, הכרוך בבניית בית-מקדש מחוץ לבית-המקדש בירושלים:

”כדתניא: לא יעשה אדם בית – (ב)תבנית היכל, אכסדרה – (ב)תבנית

אולם, חצר – (ב)תבנית עזרה, שולחן – (ב)תבנית שולחן, מנורה – (ב)תבנית

מנורה.”

במקור האיסור ישנו דיון בתלמוד הבבלי⁴¹ ובפרשניו, האם איסור זה כלול במצווה על מורא מקדש,⁴² או זהו איסור בפני עצמו מהתורה,⁴³ ויש הסוברים, כי זהו איסור מדרבנן בלבד.⁴⁴ איסור זה חל רק אם ההעתק הוא מדויק.⁴⁵ יש הסוברים, כי איסור זה אינו תקף, כאשר המקדש

35. מל"א ג 4.

36. תוספתא, זבחים יג, יג-ט (מהדורת צוקרמנדל, עמ' 498-500).

37. דב' יב 8-9.

38. ספרי, דברים. לפרשת ראה – פסקאות סה-סו.

39. בבלי, זבחים קטז ע"ב, הברייתא שם מדויקת מלשון התורה בוי"ז 2: "דבר אל בני ישראל", שהאיסור הנו רק על בני ישראל, וכן פסק רמב"ם, **משנה תורה**, ירושלים תשכ"ב, הלכות מעשה הקרבנות פי"ט, הט"ז.

40. בבלי, עבודה זרה מג ע"א.

41. שם.

42. רמב"ם (לעיל הערה 39), הלכות בית-הבחירה, ז, י, וכן בספר **החינוך**, ירושלים תשי"ח, מצווה רב"ד.

43. פירוש תוספות, ראש השנה כד ע"ב, ד"ה לא אסרה; יומא נד ע"ב, ד"ה כרובים; עבודה זרה מג, ב, ד"ה לא אסרה, וכן בפירוש הר"ן, עבודה זרה שם.

44. ר"מ מטראני (=המבי"ט), קריית ספר: **(על הרמב"ם | משנה תורה)**, ירושלים תשס"ב, הלכות בית-הבחירה פרק ז: "ואפשר, דהוי נמי מדרבנן כל שלא איכוון לקדש".

45. רש"י, מנחות כח, ב, ד"ה תבנית, ובתוך י"י סופר, **שולחן ערוך יורה דעה**, ירושלים תשע"א, קמא, ת.

בירושלים חרב.⁴⁶

4. השראת שכינה מחוץ לארץ ישראל

בספרי מונין עשר מדרגות של קדושה.

המדרגה השנייה היא

”ארץ כנען מקודשת מעבר-הירדן, שארץ כנען כשרה לבית השכינה,

ואין עבר-הירדן כשר לבית השכינה.”⁴⁷

הרמב”ן פירש ברייתא זו ואמר, שבית שכינה – פירושו: בית-המקדש.⁴⁸

כלומר, לא ניתן לבנות בית-מקדש מעבר לירדן.

יש מי שפירש, שדברי רמב”ן מכוונים אף לבמות.⁴⁹ לפי דברים אלו, אף בניית במה מעבר לירדן, וקל וחומר במצרים – אסורה.

5. טומאת ארץ העמים

בתלמוד הבבלי, מסכת שבת⁵⁰ – מובאת גזרה קדמונית משמם של בני-הזוג הראשון:

יוסי בן יועזר, איש צרידה, ויוסי בן יוחנן, איש ירושלים, גזרו טומאה על גוש-העפר של ארץ העמים, לפי שבכל חלק מהעפר יש לחוש, שמא נמצאת שם עצם של מת כשיעור שעורה, שמטמאת במגע ובמשא, אבל לא גזרו אלא טומאת ספק, שאם נגעו תרומה או קדשים בגושה, היו תולים: לא אוכלים ולא שורפים.

משמעות הגזרה היא, כי כל המהלך בארץ העמים או נוגע או נושא מעפרה, הרי הוא טמא באבי-אבות-הטומאה – מדברי-סופרים, והאדם או הכלים שנטמאו במגעו הם אבות-הטומאה מדברי-סופרים.⁵¹

ברור, אם כן, כי לא ניתן להקים בית-מקדש, העוסק בעבודת הקודש והטהרה, במקום שעצם ההליכה בו מטמאת טומאה חמורה כל-כך.

6. איסור בניין בית לה' נוסף על בית-המקדש בירושלים

במכילתא דרבי ישמעאל⁵² נאמר:

”עד שלא נבחר בית עולמים, הייתה ירושלים ראויה לשכינה;

משנבחר בית עולמים, יצאת ירושלים,

שנאמר: כי בחר ה' בציון וגו', ואומר: זאת מנוחתי עדי-עד.”

בעקבות מכילתא זו – פוסק הרמב”ם, משנה תורה, הלכות בית-הבחירה:⁵³

46. י' באב"ד, מנחת חינוך, ב, ירושלים תשנ"ב, מצווה רנד, אות ט. א"ז מרגליות בספרו **שאלות ותשובות בית אפרים**, ירושלים תשע"א, חלק אורח חיים סימן י – חלק עליו.

47. ספרי זוטא פרק ה, במדבר רבה (ווילנה), פרשת נשא פרשה ז אות ח.

48. רמב”ן, **פירוש הרמב”ן על התורה**, ירושלים תשנ"ג, במ' כא 21.

49. ש' לנייאדו, **כלי חמדה**, ירושלים תשמ"ג, במ' כא 21-22; מ' זעמבא, **אוצר הספרי**, ירושלים תשמ"ח, עמ' לט.

50. בבלי, שבת טו.

51. רמב”ם (לעיל הערה 39), טומאת מת, ה', יא.

52. **מכילתא דרבי ישמעאל**, מהדורת ח"ש הורביץ וי"א רבין, ירושלים תש"ל, בא - מסכתא דפסחא פרשה א, עמ' 2.

53. רמב”ם (לעיל הערה 39), **הלכות בית-הבחירה**, א, ג.

”כיון שנבנה המקדש בירושלים, נאסרו כל המקומות כולן לבנות בהן בית לה’ ולהקריב בהן קרבן, ואין שם בית לדורי הדורות אלא בירושלים בלבד ובהר המוריה, שבה נאמר: ויאמר דוד: ‘זה הוא בית ה’ האלוקים, וזה מזבח לעולה לישראל’ (דהי”א כב 1) ואומר: ‘זאת מנוחת עדי-עד...’ (תהי’ קלב 14).”

הרב מנחם זעמבא באוצר הספרי⁵⁴ מדייק מלשון הרמב”ם, כי נוסף על האיסור להקריב קרבן – אוסר הרמב”ם אף לבנות בית לה’. בביאור משמעות האיסור הוא כותב, כי בית לה’ הוא בית, שקדושת מחנות נוהגת בו, כלומר שנוהגים בו דיני טומאה וטהרה של שילוח טמאים.

פרק ג': הצעות להסבר בניין המקדשים במצרים

קיימות מספר הצעות על מנת להתמודד עם הקשיים ההלכתיים, שכרוכים בהקמת בתי-המקדש במצרים. נקדים ונאמר, שעל-פי האמור לעיל הגדרת בתי-מקדש אלו לא הייתה יותר מאשר במה גדולה,⁵⁵ מאחר שלא שָׁכַן בהם ארון-הברית.

1. הצעות בנוגע לבית-מקדש ביב

הצעה אחת גורסת, כי האיסורים שהובאו לעיל לא היו תקפים ומוחלטים בתקופת בניית בית-מקדש זה,⁵⁶ ולכן לא הייתה מניעה לבנותו.

הצעה אחרת היא, כי בית-מקדש זה היה בעיני יהודי יב בגדר הוראת-שעה, שביטאה את בדידותם, הנובעת מהמרחק הגאוגרפי וממצוקתם הרוחנית-דתית, ולפיכך התירו לעצמם לבנות – למרות האיסורים הכרוכים בדבר.⁵⁷

הצעה שלישית שונה במהותה מקודמותיה בכך שהיא מיישבת את הפרדוקס בין בניית בית-המקדש ביב ובין האיסורים ההלכתיים: היא מתבססת על שיטת ר' יצחק בתלמוד הבבלי במסכת מגילה:⁵⁸ ”שמעתי, שמקריבים בבית חונו בזמן הזה”, ונדון בה בתת-הפרק הבא.

2. הצעות בנוגע לבית-המקדש של חונו

מניעיו של חונו, המפורטים במכתב אל תלמי פילומיטור, שצוינו לעיל⁵⁹ – מעידים על שני מניעים מרכזיים להקמת המקדש: האחד הוא פוליטי-צבאי, והשני הוא מניע רוחני, שילובם של מניעים אלו מעלה את התמיהה: האם בעיני חונו העיקר היה המניע הפוליטי,

54. זעמבא (לעיל הערה 49), עמ' לט-מג.

55. עיינו לעיל פרק ב, סעיף 2. ראו עוד ש' שטראשון, 'הגהות וחדושים על מסכת מגילה', דף י ע"א (מהדורת טל-מן, ירושלים תשמ"א, עמ' ח), שהציע לראות את מקדש חונו כבמת יחיד, לפי שלא הקריבו תמידין ומוספין. ראו עוד ד' רפפורט, 'מקדש דוד', ירושלים תשס"ט, סימן כ, ס"ק ד.

56. על דעה זו ועל הדיון בעקבותיה – ראו במאמר: J. M. P. Smith, 'The Jewish Temple at Elephantine', *The Biblical World*, 31, 6 (1908), pp. 456-458.

57. י"ל גירשט, 'הג הפסח אצל יהודי יב (אפיזודה מזמן ראשית הבית השני)', *מהנינים*, פ (תשכ"ג), אוחזר מתוך <http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/mahanaim/pesah/hag.htm> – בפרט אם נניח, כי בית-מקדש זה נבנה לאחר חורבן בית ראשון. זו סברה, שדוגלים בה חוקרים אחדים.

58. בבלי, מגילה י ע"א.

59. ראו לעיל פרק א, סעיף 2.

והמניע הרוחני הועלה כדי ליפות את כוונותיו, או להפך: המניע הרוחני-דתי היה העיקר, והמניע הפוליטי הובא כדי לכסות על כוונותיו, או שמא ישנה הרמוניה ביניהם, ואולי שניהם באים לכסות על מניע אחר.

נראה, כי שאלות אלו היוו תשתית לגרסאות ההיסטוריות השונות על מניעיו של חוניו.⁶⁰ נתבונן בקדמוניות היהודים:⁶¹ בספר זה מובא מכתבו של חוניו, ויוספוס מקדים למכתבו את המשפט הבא:

"וברצונו להנחיל לעצמו תהילה וזכר עולם – החליט לשלוח אל תלמי המלך ואל המלכה קליאופטרה ולבקש מהם רשות לבנות מקדש במצרים..."

וכן במלחמות-היהודים:⁶²

"אף-על-פי-כן לא עשה חוניו כל זה כמחשבת יושר: אלא מתוך תחרות עם היהודים שבירושלים, שהיה כועס עליהם, והיה מקווה, כי לאחר שיבנה את בית-המקדש הזה, הוא ימשוך אחריו את ההמונים משם..."⁶³

נראה, שבתיאורים אלה נוקט יוספוס עמדה ביקורתית כלפי חוניו ומספר, שכל מניעיו היו אישיים,⁶⁴ וכל בקשותיו באו לכסות ולחפות על כך. לכן ברור, כי מקדש זה היה כנגד ההלכה היהודית, שכן הורתו ולדתו באו לשרת את הנצחת חוניו, ולא את האלוקים. אולם ניתוח מדוקדק יותר של דברי יוספוס – מעלה השערה, כי הביקורת על חוניו היא פירוש סובייקטיבי, ולא עובדה היסטורית:

ראשית, ישנה סתירה בדברי יוספוס, על זהותו של חוניו:

האם היה זה חוניו השלישי, בנו של שמעון הצדיק,⁶⁵ או שמא חוניו הרביעי?⁶⁶

לסתירה זו יכולה להיות משמעות, כגון, האם חוניו השלישי בנה את בית-המקדש – כתגובה על חילול המקדש בידי אנטיוכוס, ואם כן, אולי ראה בזה מעין הוראת-שעה,⁶⁷ או שמא היה זה על רקע נקמנות וקנאה אישית, המתאימות יותר לביקורת של יוספוס.

מסתירה זו מסיק הרב חיים צ'רנוביץ, כי, ככל הנראה, היו בידי יוספוס שני מקורות שונים בקשר להקמת מקדש חוניו ומניעיו.⁶⁸

60. א' צ'ריקובר, **היהודים והיוונים בתקופה ההלניסטית**, תל-אביב תשכ"ג, עמ' 222-224.

61. יוסף בן מתתיהו (לעיל הערה 7), ספר יג, פרק ג.

62. יוסף בן מתתיהו (לעיל הערה 9), ספר ז, פרק יא.

63. רעיון זה מקביל ליצירת עגלי הזהב על-ידי ירבעם, שהוקמו כדי לייצר אלטרנטיבה פולחנית, שתנתק את העם מהמקדש בירושלים. ראו מל"א יב 26-33.

64. אמנם ניתן לומר, שמניעים אישיים אלו תועלו להיות מניעים פוליטיים, אך אין בכך לשנות את המסקנה, העולה מדברי יוספוס.

65. כפי שמתואר ביוסף בן מתתיהו (לעיל הערה 9), ספר א, פרק א; ספר ז, פרק י.

66. יוסף בן מתתיהו (לעיל הערה 7), ספר יג, פרק ג; ספר כ, פרק י.

67. וכפי שהצענו לעיל גם לגבי הקמת מקדש יב. ראו עוד צורף (לעיל הערה 16).

68. ח' צ'רנוביץ, 'הזוגות ומקדש חוניו', **ספר היובל לכבוד לוי גינזבורג למלאת לו שבעים שנה**, ניו יורק תש"ו, עמ' רכה-רלו. הובאו שם הצעות נוספות לפתרון הסתירה ולמשמעותה.

שנית, אם נתבונן במכתבים, המתועדים בידי יוספוס,⁶⁹ נראה, כי אף מניעיו של תלמי המלך לאשר את בקשתו של חונוי אינם חד-משמעיים:

א) בעקבות פנייתו של חונוי אל תלמי פילומיטור וקליאופטרה – מספר יוספוס בקדמוניות היהודים⁷⁰ – כי הם שלחו לחונוי מכתב, אשר בו הם מביעים פליאה, כיצד ייתכן, שרצון האל הוא להקים בית-מקדש במצרים, אשר איננו מתאים באופיו למצרים – הן מבחינת התרבות האלילית המשוקצת בעיני היהודים, והן מבחינת הקרבת הקרבנות, המבוססת על בעלי-חיים הקדושים למצרים, אולם הם מנמקים את הסכמתם דווקא בשל נבואת ישעיהו שהובאה לעיל,⁷¹ שחונוי הסתמך עליה בבקשתו.

ב) על-פי גרסת יוספוס במלחמות-היהודים⁷² – הסיבה להיענות של תלמי פילומיטור הייתה אינטרס פוליטי וצבאי להילחם באנטיוכוס, שנוא נפשו – מתוך אמונה, כי הענקת מקום לפולחן יהודי מטעמו – אכן תסייע לחונוי לגבש את כל היהודים לחזית אחידה כנגד אנטיוכוס.

גם מתוך הסתירות הללו ניתן להצביע על עקבות של שני מקורות שונים, שהזינו את כתיבתו של יוספוס.

ג) מתוך תיאורו של יוספוס⁷³ את בניין המקדש של חונוי – נראית הקפדה שלא לבנותו כתבנית המקדש בירושלים:

"הוא התקין את המצודה, והקים שם את המקדש (שלא היה דומה לזה שבירושלים, אלא היה דומה למגדל). הוא בנה אותו מאבנים גדולות לגובה של שישים אמות. הוא עשה את מבנה המזבח – כחיקוי לזה שהיה בעיר האבות, ואף קישט את המקדש בנדבות, חוץ מן המנורה, כי הוא לא עשה מעמד, אלא עשה מנורת זהב, שהייתה מפיצה אור בהיר, והייתה תלויה על שרשרת זהב..."

הקפדה זו מעידה, כי חונוי הקפיד לשמור על מצוות התורה, ובפרט – על האיסור לבנות בניין וכלים כתבנית המקדש שבירושלים.⁷⁴

מקורות נוספים, המספרים על הרקע להקמת מקדש חונוי, נמצאים בתלמוד הבבלי⁷⁵ והירושלמי.⁷⁶ בעקבות התבוננות בשני מקורות אלו – ברור, כי היו שתי מסורות מנוגדות בנוגע לחונוי:⁷⁷ האחת: הוא בנה את המקדש לשם עבודה זרה, והאחרת: הוא בנה לשם שמים.

מהאמור לעיל עולה, כי אם חונוי בנה את מקדשו לשם עבודה זרה, אזי אין צורך לברר כיצד

69. יש לציין, כי צ'ריקובר סבר, כי המכתבים הנם מזויפים. ראו צ'ריקובר (לעיל הערה 60), עמ' 286 ואילך.

70. יוסף בן מתתיהו (לעיל הערה 7), ספר יג, פרק ג.

71. עיינו לעיל, פרק א סעיף 3.

72. יוסף בן מתתיהו (לעיל הערה 9), ספר ז, פרק ט.

73. יוסף בן מתתיהו (שם), ספר ז, פרק יא.

74. הרחבה על אודות האיסור – ראו בפרק ב סעיף 3.

75. בבלי, מנחות קט ע"ב.

76. משנה, יומא ו, ג.

77. אמנם יש מחלוקת בין המקורות מהי שיטת ר' מאיר ומהי שיטת ר' יהודה. בעניין משמעותה של המחלוקת. דעתו של רפאל ינקלביץ' היא, כי אין זו מחלוקת היסטורית עובדתית, כי אם יוכוה ביחס ללגיטימיות של מרכז דתי בחוץ לארץ, ראו ינקלביץ' (לעיל הערה 15), עמ' 114-112.

עמד בדרישות ההלכה, אולם אם בנה לשם שמים, אזי נצטרך לנסות ליישב את הפרדוקס ההלכתי, הכרוך במעשה זה.

בתלמוד הבבלי במסכת מגילה⁷⁸ מובאת עדותו של האמורא, ר' יצחק:

"אמר ר' יצחק: שמעתי, שמקריבין בבית חוניו בזמן הזה"

התשתית הסברתית לעדות זו מבוארת בגמרא שם:

"קסבר: בית חוניו – לאו בית עבודה זרה היא,

וקא סבר: קדושה ראשונה – קידשה לשעתה, ולא קידשה לעתיד לבוא.

כתיב: כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה: מנוחה – זו שילה, נחלה – זו ירושלים.

מקיש נחלה למנוחה: מה מנוחה יש אחריה היתר – אף נחלה יש אחריה היתר."

כלומר הנחות-היסוד לשמועתו של ר' יצחק הן, כי בית חוניו נבנה לשם שמים, וכן כי קדושת בית-המקדש הראשון פקעה עם חורבנו, ולפיכך חזר ההיתר של ההקרבה בבמות. אולם בהמשך חוזר בו ר' יצחק:

הסיבה המבוארת היא, כי הנחת-היסוד, שפקעה קדושת בית-המקדש הראשון עם חורבנו – לא נפסקה להלכה.⁷⁹

לכן לשיטת רמב"ם, הקרבה בבית חוניו הנה אסורה – מדין שחויי-חוץ ושאר איסורי הקרבה שמנינו לעיל.⁸⁰ וזו לשונו:⁸¹

"כבר ביארנו, שהעושה בית חוץ למקדש להקריב בו קרבנות – אינו כבית ע"ז, והאומר: הרי עָלִי עולה שאקריבנה במקדש, והקריבה בבית זה – לא יצא; שאקריבנה בבית זה, והקריבה במקדש – יצא; ואם הקריבה באותו הבית – יצא. הרי הוא כמי שנדר עולה, על מנת שלא יתחייב באחריותה, ועָנוּשׁ כרת על העֲלִיָּתָה (=העלאתה) בחוץ..."

מקור לדברי רמב"ם ניתן למצוא בדברי המשנה במסכת מנחות.⁸² יש לציין, כי המשנה לא נקטה במפורש עמדה בסוגית כוונותיו של חוניו בניינו.⁸³

נותר לברר את הנחת-היסוד השנייה, כי בית חוניו נבנה לשם שמים:

אם נתבונן ונדקדק בלשונו של הרמב"ם, נראה, כי הרמב"ם תרגם הנחה זו – לביטוי "אינו כבית

78. בבלי, מגילה י, ע"א.

79. רמב"ם (לעיל הערה 39), הלכות בית-הבחיירה, א, ג, ושם פרק ו, הלכה יד. וראו את השגת הראב"ד שחולק. ראו עוד א"א גומבינר, מגן אברהם, בתוך י' קארו, שולחן ערוך: אורח חיים, סימן תקס"א ס"ק ב; יצחק בן דוד, שאלות ותשובות דברי אמת, ניו יורק תשכ"ג, קונטרס י, סימן ד; א"י קוק, משפט כהן, ירושלים תשמ"ה, סימן צו.

80. עיינו לעיל בפרק א.

81. רמב"ם (לעיל הערה 39), הלכות מעשה הקרבנות, יד, ז.

82. בבלי, מנחות קט ע"ב.

83. לתפיסתו של גירשט (לעיל הערה 57), המשנה וחז"ל סברו, כי מקדש חוניו היה מתחרה במקדש בירושלים. תפיסה זו מתחדדת לאור דיוקו של הרב צ'רנוביץ (לעיל הערה 68, עמ' רלב-רלה) מהימנעותה של המשנה לציין איסורים במפורש, כי המשנה סברה, שחוניו בנה את מקדשו לשם שמים.

עבודה זרה". כמו-כן מעיון בפירוש המשניות לרמב"ם⁸⁴ עולה, כי בית חונוי היווה מוקד לעבודת ה' אף על-ידי הקבטים (=בני שבט מצרי) המצריים. לכן על-פי פסיקת רמב"ם, חונוי אכן פעל כנגד ההלכה: הוא עבר על כל האיסורים ההלכתיים, הכרוכים בבית זה, אולם אף-על-פי-כן כוונתו בבנייה לשם שמים – הועילה בכך שאינו חשוב כבית ע"ז.
לעומת גישה זו של רמב"ם – עומדת גישת תוספות במסכת מנחות:⁸⁵

לדעתם, אם אכן בנה חונוי לשם שמים, אזי בהכרח גם פעל על-פי ההלכה. לכן מפרש תוספות, כי בית חונוי היה בית לעבודת ה' של הגויים.

בהתבוננות נוספת בדברי ר' יצחק – עולה שאלה מטרידה: כיצד הוא מעיד, שמקריבין בזמן הזה, והרי מקדש חונוי כבר חרב קודם עדותו?⁸⁶

אמנם, אפשר לומר, כי המשיכו להקריב אף בזמנו,⁸⁷ אולם דבר זה נראה לא סביר, שכן אפשר היה לבדוק מה המציאות,⁸⁸ ואם דבריו כנים, לא היה צריך לחזור בו משמועתו.

על עצם חזרתו משמועתו – שואלים:⁸⁹ מדוע חזר בו, והרי בסמוך מופיעה בגמרא מחלוקת תנאים בדבר ההלכה של קדושה ראשונה – האם קידשה לעתיד לבוא.⁹⁰
בעניין זה ישנן שתי גישות:

גישה אחת היא גישת תוספות בשם ר' חיים,⁹¹ הטוענת, כי גם מי שסובר קדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבוא – מודה, שקדושת-המקדש וירושלים לא פקעה.⁹²

הגישה האחרת, המובאת ברשב"א⁹³ ובריטב"א,⁹⁴ טוענת, כי ר' יצחק לא חזר בו, אלא שלא רצה לצאת במפורש כנגד פשט המשנה.⁹⁵

גישה זו אף נתמכת על-ידי התלמוד הירושלמי:⁹⁶

-
84. מנחות יג, י.
85. מנחות קט ע"א, ד"ה לשם שמים העלה. ראו גם ש' אידלש, **חידושי אגדות מהרש"א השלם**, ירושלים תשמ"ח, מנחות קט, ב, שכתב כי מתוך כך שהמשנה פסלה את הכהנים, שעבדו במקדש חונוי – מוכח, כי עברו על איסור שחוט-חוץ, ובכך הוא דוחה את דברי התוספות.
86. ראו צ"ה חיות, 'חידושים והגהות למסכת מגילה', י ע"א (מהדורת טל-מן [לעיל הערה 55], עמ' 20).
87. ראו ע' שטיינולץ, 'בית חונוי', **תלמוד בבלי: מסכת מגילה**, ירושלים תש"ן, עמ' 111.
88. ראו אשר בן יהואל, **תוספות הרא"ש - מסכת מגילה**, ירושלים תשנ"ד, דף י ע"א, אמנם הוא הציע פתרון, שחידושו של ר' יצחק היה, שגם טרם חורבנו – עבדו בבית חונוי לשם שמים, אולם גם הצעה זו קשה בעיקר עקב חזרתו של ר' יצחק משמועתו.
89. תוספות, רשב"א, ריטב"א ועוד פרשנים רבים על דברי הגמרא, מגילה ו ע"א.
90. ראו עוד בבלי, זבחים קז ע"ב.
91. בבלי, מגילה י ע"א; זבחים סב ע"א, קז ע"ב.
92. גישה זו נתמכת בדברי ר' יוסי בירושלמי, מגילה א, יא: "אין קמה ניתרת אלא בבניא", כלומר ללא היתר מנביא – לא ניתן לבנות במת-ציבור, ולכן אין הצדקה לשמועתו של ר' יצחק.
93. בבלי, מגילה י ע"א.
94. שם.
95. בעקבות דברי התוספתא, מנחות יג, יד (מהדורת צוקרמנדל, עמ' 498): "הכהנים, ששימשו בבית חונוי או במקומות אחרים בשעת איסור הבמה – אָסור; בשעת היתר במה – מותר, שנ' אך לא יעלו כהני במות על מזבח י"י בירושלם כי אם אכלו מצות בתוך אחינו" (מל"ב כג 9). מקשה הרב צ'רנוביץ (לעיל הערה 68, עמ' רלב-רלה): כיצד הייתה תקופה של היתר ותקופה של איסור, והרי מקדש חונוי חופף בזמן קיומו לבית-המקדש השני בירושלים? לכן הוא מציע, שהיתר הבמות היה, בזמן שבית-המקדש חולל על-ידי אנטיוכוס שהעמיד שיקוץ ובימי מנלאוס הרשע. לכן ייתכן 'חלון זמן', המאמת את שמועתו של ר' יצחק.
96. ירושלמי, מגילה א, יב.

”רבי יסא בשם רבי יוחנן (אמר):

זה סימן: כל זמן שהארון מבפנים – הבמות אסורות; יצא – הבמות מותרות.”

על-פי התלמוד הבבלי,⁹⁷ ארון-הברית לא היה בבית-המקדש השני, לכן לא היה איסור על במות בזמן בית-המקדש השני.⁹⁸

רִאיה אפשרית להיותה של גישה הלכתית זו רווחת בימי חונו – ניתן להביא מדברי הרב פינחס זביחי בשו”ת עטרת פז,⁹⁹ אשר בו הוא דן בבעיה, כיצד הקריבו קרבנות בזמן בניית בית-המקדש על-ידי הורדוס. הוא מסיק, כי לשיטות, שקדושה ראשונה קדשה לשעתה, ולא לעתיד לבוא – צריך לומר, כי הותרו הבמות.

אם כן, לפי גישה זו ניתן ליישב את כל האיסורים שהבאנו לעיל:

ראשית, בעניין האיסור לבנות כתבנית המקדש בירושלים – כבר ראינו לעיל, כי כל המקדשים במצרים לא נבנו בתבנית זו.

שנית, בעניין השראת שכינה מחוץ לארץ ישראל:

מאחר שמדובר בבמה, יש בהחלט מקום לומר, שאין בה גדרי השראת שכינה,¹⁰⁰ וממילא בעיה זו נפתרת.

בעקבות זאת, ניתן לומר, כי קדושת מחנות לא חלה במקום שהשכינה לא שורה בו,¹⁰¹ ולפיכך גם האיסור של בניין בית לה’ לא חל.

שלישית, בעניין גזרת טומאת ארץ העמים – מצינו שני פתרונות שונים:

האחד מובא בפירוש תוספות מגילה:¹⁰² תוספות מציעים שם, כי מאחר שגזרה זו לא קדמה למקדש חונו, לפיכך היא לא חלה עליו רטרואקטיבית.

פתרון נוסף מובא בפירוש תוספות תענית,¹⁰³ המסתמך על העיקרון:

”טומאה הותרה בציבור”¹⁰⁴

לפיכך מאחר שמקדש חונו היה צורך הרבים, טומאת ארץ העמים הותרה למען צורך זה.

מסקנות

בעיוני זה בחנתי את שאלת הלגיטימיות ההלכתית של בניית בתי-מקדש במצרים וקיומם.

97. יומא כא ע”ב.

98. ראו עוד רפפורט (לעיל הערה 55), סימן א אותיות א, ב. הוא אמנם חולק על מסקנתנו, אך זה נובע מהנחת-היסוד שלו, שקדושת-המקדש לא פקעה, כפסיקת ההלכה. אלמלא כך, נראה לי, כי היה מודה.

99. פ’ זביחי, **שאלות ותשובות עטרת פז**, ב: חלק א כרך ב, ירושלים תשנ”ה, הערות סימן יד הערה יד.

100. ראו יצחק בן דוד (לעיל הערה 79), דרשה טו. שם הוא מוכיח, כי שכינה שורה רק במקום המשכן או המקדש. ממילא, לאחר בניין בית-המקדש בטל האיסור לבנות במה מדין שכינה. ראו עוד בתוך ג”ח לינר, **סדרי טהרות**, ניו יורק תשכ”א, דף לט ע”ב בד”ה ארץ ישראל עד סופו בדף מ ע”א, במסקנתו, לאחר שהציע דבריו בפני אביו.

101. ראו בבלי, שבועות טז ע”א. ראו עוד את הדיון אצל רפפורט (לעיל הערה 55), סימן כ אות ב.

102. בבלי, מגילה י ע”א.

103. בבלי, תענית יז ע”א.

104. בבלי, פסחים עז-עח.

בחנתי זאת משתי זוויות מרכזיות :

האחת – הזווית ההיסטורית-הלכתית, אשר בה ניתן להניח, לכל הפחות, את קיומו של האיסור המקראי שלא לבנות בית המקביל לבית-הבחירה.

השנייה היא הזווית של חז"ל, ובה הצגתי עוד חמש סוגיות הלכתיות, הכרוכות בנושא זה, ובחנתי את גדריהן ומקורן.

בהמשך הצעתי הצעות שונות ליישב בעיות אלו :

בממד היסטורי על-פי כתיב יוסף בן מתתיהו ועל-פי המחקר. הצעות אלו התבססו על הנחה, כי מעשיו של חוניו אינם תואמים את הציווי המקראי על בית-הבחירה.

לפיכך אנו חייבים לומר, שהמקדשים נבנו שלא בהתאם לעולם ההלכתי, או שנשענו על ההיתר החריג והטעון "הוראת-שעה", אשר טומן בחובו הוראת היתר לעבור על ההלכה המחייבת לדורות באופן זמני – בגלל הצורך הדחוף של ההווה : "עת לעשות לה' – הפרו תורתך".¹⁰⁵

את עיוני חתמתי במימרה של ר' יצחק : "שמעתי, שמקריבין בבית חוניו בזמן הזה",¹⁰⁶ אשר בעקבותיה מצאתי את הפתח ההלכתי החז"לי, הנשען על חידושם של רשב"א וריטב"א,¹⁰⁷ כי אף על-פי שהגמרא מעידה, שר' יצחק חזר בו, לא כך פני הדברים מצד האמת.

מכאן עולה, כי הייתה סברה, שביית חוניו נבנה כדת וכדין בעיני חז"ל, ולכן מתיישבת לחלוטין הימנעותם מלבקר את מציאותו של בית חוניו.

לפיכך קיים צורך ליישב את הסוגיות ההלכתיות, כפי שהרחבתי לעיל בפתרון הבעייתיות, הטמונה בהקמת מקדש נוסף – בכלל, ובפרט – במצרים.

מתוך חידוש זה ניתן להניח תשתית של לגיטימציה הלכתית אף למקדש יב, ואולי אף למקדשים נוספים אם היו, כפי שהעליתי בראשית עיוני.

105. תה' קיט 126. ראו עוד בבלי, ברכות נד ע"א; גיטין ט, ע"א.

106. בבלי, מגילה ט ע"א.

107. שם.

